

INIJOSS

İnönü University International Journal of Social Sciences / İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
Volume/Cilt 7, Number/Sayı 1, (2018)
www.inijoss.net --- <http://inonu.edu.tr/tr/inijoss> --- <http://dergipark.gov.tr/inijoss>

MALATYA'NIN YETİŞTİRDİĞİ GÜZİDE MUTASAVVIF NİYÂZÎ-İ MİSRÎ'NİN DİK DURUŞU*

Saffet Sancaklı

İnönü Üniv. İlahiyat Fakültesi
saffet.sancakli@inonu.edu.tr

ÖZET

Niyâzî-i Misrî, XVII. yüzyılda yaşamış tasavvuf alanının nadide ve güzide şahsiyetlerinden biri olup, nevi şahsına münhasır hasletlere sahiptir. En başta gelen özelliklerinden birisi, ilkeli, dik duruşlu bir kişiliğe sahip olmasıdır. Ne pahasına olursa olsun bildiği ve inandığı ilkelerden taviz vermeyen, eğilmeyen, bükülmeyen ve yalakalık yapmayan bir kişiliktir. Günümüz insanına bu açıdan da önemli bir takım mesajlar vermekte, çalışmamızda onun bu dik duruşluluğunu konu ederek ortaya çıkarmağa ve bu yönünü tanıtmaya çalışılacağız.

Anahtar Kelimeler: Niyâzî-i Misrî, Malatya, Mutassavıf, Dik duruş

UPRIGHT PERSONALITY OF EMINENT SUFI NIYAZI MISRI RAISED IN MALATYA

ABSTRACT

Niyâzî-i Misrî, is one of the rare and distinguished figures of mysticism that lived in the 17th century and has his own unique qualities. One of his most important traits is that he has a principled, straightforward, upright personality. He is a person who, under any circumstances, does not compromise on principles he knows and believes, does not bend. His way of life also gives important messages to today's people. Therefore, we will try to reveal his upright position in this work and to introduce this aspect of him.

Key Words: Niyâzî-i Misrî, Malatya, Sufi, Upright Personality

GİRİŞ

Bir milletin geleceğinden emin olabilmesi, ilmi ve fikri yönden gelişmesi, geçmişteki kültür mirasını çok iyi bilmesine ve değerlendirebilmesine bağlıdır. Bir kültür mirasının temel taşları da yetiştirdiği büyük şahsiyetlerdir. Biz tarihe mal olmuş bu büyük insanları takdir etmeyip, yeni kuşaklara aktaramadığımız takdirde, onlar kendilerine başka kültürlerin ürünü olan şahsiyetleri örnek alacak, dolayısıyla bir tür kültürel yozlaşma (aculturation) ortaya çıkacaktır. Bu büyük

* Bu çalışma, 17-19 Kasım 2017 tarihleri arasında Malatya'da İnönü Üniversitesi ile Malatya Büyükşehir Belediyesi tarafından ortaklaşa düzenlenen "Geçmişten Günümüze Malatyalı Fikir ve İlim İnsanları" sempozyumunda sunulan bildirinin makale formatına yeniden düzeltilmiş halidir.

şahsiyetler, geçmişle bugünü birbirine bağlamakta, geleceğin daha iyi olmasına yardım etmektedirler. Bazen bir mutasavvıfın veya ilim adamının bir tek fikri bile, insanlığın hafızasında yüzyıllarca kalır ve sonunda da o milletin günlük hayatına yapıcı biçimde girebilir. Çağlar boyu yaşayacak olan bu şahsiyetler ve fikirler, hafiften gelen bir ses gibi yüzyıllarca devam ederler.¹ Niyâzî'nin tıpkı Hüdâyî gibi yüzden fazla ilâhîsinin, değişik makamlarda çoğu zaman aynı mûsikîşinaslar tarafından bestelendiğini görmekteyiz. Niyâzî, Yunus'tan sonra en fazla ilahisinin okunduğu bir sufidir.

Niyâzî-i Misrî, Osmanlı Devleti'nin Duraklama Dönemi diyebileceğimiz XVII. yüzyılda yaşamış, dönemindeki siyasi olaylara bigâne kalmayarak bizzat katılması ve etkilerinin ortaya çıkması açısından ünü daha kendi döneminde iken Anadolu sınırlarını aşmıştı. Dolayısıyla tasavvuf alanının nadide ve güzide şahsiyetlerinden birisi olan Niyâzî-i Misrî'yi bütün yönleriyle tanımak ve tanıtmak gerekiyor.

O, üst düzey idarecilerinde gördüğü bazı yanlışlıkları dile getirmiş, devletin geleceği ile ilgili çözüm önerileri sunmuştur. Niyâzî-i Misrî, hayatı pahasına bildiği ve inandığı gerçekleri dile getirmekten hiçbir zaman çekinmemiş, tasavvuf ehli olmasına rağmen tüm toplumun çıkarları için siyasi düşüncelerini dile getirmiş; kendi hayatı pahasına da olsa bazı hatalar yapan devlet idaresine kayıtsız kalmamıştır.

Bu arada ulemânın yöneticiler üzerindeki sorumluluğunu dile getiren şu olayı da hatırlamak gerekir; Zenbilli Ali Efendi, Yavuz'un birçok kararını reddetmiş ve durdurmuştur. Yavuz'un, "devlet işine niçin karışıyorsun?" demesi üzerine Zenbilli'nin verdiği cevap, aslında Müslüman ulemanın, ümerâya karşı olan görev ve sorumluluğunu çok güzel bir şekilde özetlemektedir: "Sana âhiretini hatırlatmak benim görevimdir. Mutlaka öleceksin Rabbine hesap vereceksin. Hesabını yapmazsan cehennemini boylarsın. Ne saltanatın ne de devletin seni azaptan koruyamayacaktır."

Günümüz konjonktüründe de dik duruş, yoğun bir şekilde gündem maddesi olarak karşımızda durmakta ve adeta siyasi bir söylem olarak milletin zihninde ve kalbinde yerleşmiş vaziyettedir. Özellikle iç ve dış ihanetlere karşı sergilenen dik duruş, adeta milli bir duruş olarak benimsenmiştir. Bu da sevindirici ve takdir edilecek bir husustur. Özellikle ABD ve Avrupa'nın ülkemize karşı olumsuz tavırlar takınması neticesinde yöneticilerimizin dik duruşlu bir siyaset sergilemeleri takdire şayan bir durumdur. Yıllarca ezilmişlik psikolojisi içerisinde eğilen ve onurlu olamayan politikardan dolayı herkes şikâyetçiydi/mustarıpti. Şimdi ise devran değişti ve dik duruş sergilenmeye başlandı.

Bu çalışmamızda Niyâzî-i Misrî'nin dik duruşluluğunu çeşitli yönleriyle ele alıp tanıtmaya çalışacağız.

I-DİK DURUŞLU OLMAK NE DEMEK?

Günümüzde yaşadığımız toplumda çok yönlü olarak ahlak ve kişilik bozulması, yozlaşması ve dejenerasyonu yüksek düzeylerde kendini göstermekte, menfaati için dokuz takla atanlar, bukalemun gibi şekilden şekle, kılıktan kılığa girenlerin sayısı oldukça çoktur. Tâbir caizse, nokta kadar menfaat için virgül gibi eğilip bükülenler, ikiyüzlü, maskeliler söz konusudur.

Dik duruştan kasıt, ilkeli olmak, omurgalı olmak, şahsiyetli, emânet ve güven ehli, adam gibi adam olmaktır. Bunun aksi de bir takım basit menfaatler uğruna kişiliğinden taviz verip, eğilen,

¹ Aşkar, Mustafa, "Tarikat- Devlet İlişkisi, Kadızâdeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyâzî-i Misrî ve Döneme Etkileri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 1, 1999, I, 49.

bükülen, boyun eğen, yalakalık yapan, riyakârlığı tercih eden kişidir. Zamanın adamı güçlünün yanında duran, konjonktür adamıdır.

Adam gibi adam olmak, her ortama göre renk alan değil, bulunduğu ortamı kendi rengini verendir. Dik duruşlu insan, her ortamda hakkın üstünlüğünü savunan ve hakkın emrine boyun eğendir. Haksız kazanç söz konusu olduğunda tereddüt etmeden itiraz edendir. Başkalarına göre değil, doğrularına göre yaşayan, ne kimseden takdir bekler ne de kimseden çekinir. Adam olmak, örnek insan Hz. Muhammed (sav.) gibi mert ve dik duruşlu olmaktır.

Zâlimin karşısında, haksızlığı söyleyen insan da cesur, korkusuz ve yiğit bir insandır. Hz. Peygamber'e (s.a.v.) "*Cihâdın hangisi efdaldir?*" diye sorulunca : "*Zâlim sultana karşı hakkı söylemektir.*"² şeklinde buyurmuştur. Zâlim bir hükümdarın karşısında hakkı söylemek büyük bir cesaret ister. Dolayısıyla onu kötülükten men etmeye çalışmak kesin bir şekilde kendisini tehlikeye atmış demektir. Bu da bir dik duruşluluktur.

Çağımızın bilge kralı olarak kabul edilen Aliya İzzetbegoviç'in dik duruş ile ilgili şu sözleri çok manidar ve düşündürücüdür: "**Allah, hayvanlardan farklı olarak bizi dik yürür şekilde yarattı. Çoğu insan bu imtiyazı kullanmaz, hayatlarının çoğunda eğilirler, hatta sürünürler. İnsan böyle mi yapmalı? Allah'ın bu büyük nimetlerini, dik yürümeyi reddetmek, nankörlük değil mi?**"

Hani bir düşünür gündüz vakti elinde fenerle sokaklarda geziyormuş. Görenler meraklanmış, "Be adam gündüz vakti elinde fenerle ne arıyorsun?" diye sormuşlar. Eli fenerli düşünürün meraklılara "Adam arıyorum adam." diye cevap vermesi de düşündürücüdür.

II-PEYGAMBERLERİN DİK DURUŞU

Tarih boyunca Peygamberlerin dik duruşu ve bu uğurda çektikleri çileler ve mücadeleler çok dikkat çekicidir. Bütün peygamberlerin ortak birtakım özellikleri vardır. Bunlardan birisi de, zulme karşı direnmeleri ve dik duruşlu olmalıdır. Bildikleri ilkeler ve prensipler uğruna davalarından hiçbir taviz vermeden yollarına devam etmişlerdir. Peygamberimize taviz vermesi karşılığında kendisine teklif edilenleri (zenginlik, yöneticilik, en güzel kadınla evlenme) hiç düşünmeden reddetmiştir. Zulme ve zalime karşı ne pahasına olursa olsun yiğitçe karşı gelmiş ve direnmiştir. "*Bir elime güneşi, bir elime ayı koysanız, vallahi ben davamdan vazgeçmem.*" buyurmuşlardır.³ Hz. Peygamber, servet ve şöhret sahibi, Hakk'ın nurunu söndürmek için planlar yapan iğrenç tabiatlı insanlara ve onların çirkin oyunlarına, hain tuzaklarına, iftiralarına, hakaretlerine boyun eğmemiştir. Allah Teâla, ona şu stratejiyi vermektedir: "*Rasûl'üm! Çok yemin eden, alçak, daima kusur arayıp kınayan, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği devamlı önleyen, haddi aşan, çok günah işleyen, katı kalpli, aynı zamanda soysuz olan kimseye mal ve oğulları vardır diye sakın boyun eğme! O, kendisine ayetlerimiz okunduğu zaman: Eskilerin masalları, der. Biz yakında onun burnunu sürteceğiz!*" (Kalem 68/10-16)

Hz. İbrahim de, Nemrud'a karşı aynı direnci göstermiş ve dik duruşlulu davranmıştır. Büyük bir cesaret örneği göstererek, korkmadan, ürkmeden puthanedeki putları kırmıştır. Hz. Musa ve Hz. İsa da, aynı dik duruş yolunun yolcularıdır. Peygamberimizin, olumsuz şartlar ve baskılar karşısında pes etmeyen bir duruşu vardı ki, bu Hz. İbrahim'in Nemrut ateşi karşısındaki duruşudur! Hz. Musa'nın Firavun karşısında boyun eğmeyen duruşudur. Bu duruşlarda boyun eğme, umutsuzluk, sabırsızlık,

² Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 251; İbn Mâce, Fiten 20, Hadis no: 4011-4012; Tirmizî, Fiten 13, Hadis no: 2175; Ebû Dâvud, Melâhim 17.

³ Bkz. İbn Hişam, *Sîretu İbn Hişam*, I, 265; Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, I, 230; İbnu Seyyid'n-nas, *Uyunu'l-eser*, I, 132; İbn Kesir, *es-Sîretu'n-Nebeviye*, I, 474.

yakınma, kahırlandırma, yenilme yoktur. Müslümanca duruşun özeti de işte budur. Bugün gerçekten peygamber duruşuna muhtacız. Peygamberimizin güzide ashabı da onu örnek alarak, her türlü çileyi çekmiş, işkence ve baskılara karşı korkusuzca direnmişlerdir. Hz. Ömer'e atfedilen şu söz de çok düşündürücüdür: "Dünyada tek kalsam dahi yine de İslam'dan vaz geçmem." Sahabeden Sa'd b. Ebî Vakkas, annesinin İslam'dan vazgeçmesini, yoksa açlık orucuna başlayacağını söylemesi ve bu sahabenin annesine verdiği cevap da dikkat çekicidir.

Annesi şöyle demiştir: "Yâ Sa'd! Vallahi, sen Muhammed'in getirdiklerini inkâr etmedikçe, ben açlık ve susuzluktan helak oluncaya kadar ağzıma bir şey almayacağım. Sen de bu yüzden anne katili olarak insanlarca ayıplanacaksın." O güne kadar annesinin her isteğine boyun eğmiş, bir dediğini iki etmemişti. Allah Teâlâ ve Resûlüne bütün kalbiyle inanmış ve bağlanmış olduğundan bu îmân kuvveti üstün geldi. Annesinin isteğini kabûl etmedi. Annesinin yiyip içmediğini ve bunda inat ettiğini görünce, şöyle dedi: "Ey Anne, senin yüz canın olsa ve her birini İslâmiyeti bırakmam için versen, ben yine dinimden vaz geçmem. Artık ister ye, ister yeme." Annesi Sa'd b. Ebî Vakkas'ın dinine bağlılığını, îmânındaki sebatını görünce şaşırıp, çaresiz kaldı, yemeye ve içmeye tekrar başladı.⁴

III-İSLÂM ÂLİMLERİNİN DİK DURUŞU VE BAŞLARINA GELENLER

İslâm tarihi boyunca âlimlerin Müslümanlar üzerinde büyük etkileri olmuştur. İslâm âlimleri, toplumun öncü kuvvetleridir. Âlimsiz toplum, başsız bir cesed gibidir. Dolayısıyla Şatibi, böyle âlimleri "yeryüzünü sulayıp hayat veren kaynaklara benzemektedir." İslâm âlimleri arasında dik duruşuyla temâyüz etmiş pek çok örnek müşahede etmek mümkündür. Biz burada tarihi süreç içerisinde çok meşhur olan bir-kaç örnek vermek suretiyle Niyâzî-i Misrî'nin dik duruşunu daha doğru bir şekilde anlamış olacağız. İlk örneğimiz İmâm-ı Azâm Ebû Hanife'dir. O, derin fıkıh bilgisinin yanı sıra, inandığını ve doğru bildiğini söylemekten ve onun mücadelesini vermekten çekinmeyen güçlü bir ideal ve cesarete de sahipti. Hayatı bu yönüyle de mücadele içinde geçmiş, bu uğurda birçok sıkıntı ve mahrumiyete katlanmıştır. Gerek Emeviler, gerekse Abbasiler devrinde halife ve valilerin yaptığı zulümlere açıkça karşı çıkmış, onların yanlış ve haksız tutumlarını tasvip etmiş olmamak ve halk nazarında onlara meşruiyet kazandırmamak için halifelerden gelen hediyelerin, yapılan görev tekliflerinin hiçbirini kabul etmemiş, bu uğurda işkenceye ve hapse katlanmayı tercih etmiştir. Ebû Hanife, halifeyi tenkit ettiği gibi devrindeki âlim ve kadıların verdiği yanlış hükümleri de tenkit etmiştir.⁵

Zamanın halifesi II. Mervan, yönetime karşı muhalefetlerini yumuşatmak için Irak Valisi İbn Hübeyre aracılığıyla birçok âlime memuriyetler teklif etmiştir. Bu arada Ebû Hanife'ye de Kufe kadılığı veya beytûmal emînliği teklif edilmiş, her türlü baskıya rağmen kabul etmeyince de hapsedilmiş ve dövülmüştür. Hilafet Abbasiler'e intikal edince Abbasi halifesi Halife Mansur da, Ebû Hanife'nin kendisine bağlılığını denemek amacıyla yeni kurulan Bağdat şehrinin kadılığını ona teklif etmişti. Bu teklifi kabul ettiğini ve görevinin çok kısa sürdüğünü söyleyenler varsa da daha sağlam rivayetlere göre, kadılığı kabul etmemiş, bunun sonucu olarak Bağdat'ta hapse atılmış, işkence edilmiş ve dövülmüştür. Ebû Hanife Hicri 150 yılının Şaban ayında (Eylül 767) Bağdat'ta vefat etmiştir. Zehirlenerek öldürüldüğü ve hapisten cenazesinin çıktığı da söylenir. Ebû Hanife'nin hapisten çıktıktan bir süre sonra öldüğü şeklindeki rivayeti tercih etmek daha uygundur.⁶ Günümüzde de

⁴ Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*: 43; İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 292.

⁵ Mustafa Uzunpostalcı, "Ebû Hanife", *DİA*, X, 133-134, İst., 1994.

⁶ Uzunpostalcı, "Ebû Hanife", X, 133.

erdemli bazı insanlar, ben bu göreve layık değilim, ben bu görevin hakkını veremem veya ben daha özgür ve bağımsız olarak çalışmalarımı sürdüreceğim diyerek kendilerine tevdi edilen görevi reddetme erdemliliğini gösterebilseler.

İkinci örneğimiz de meşhur hadis âlimi Buhârî'dir. Buhârî, kendisinden ilim tahsil etmek isteyen herkese bildiğini esirgmeden vermesine rağmen devlet adamlarından uzak durur, onların saraylarına gitmeyi ilmi küçük düşüren bir davranış olarak kabul eder ve bu uğurda her zorluğa katlanmayı göze alırdı. Horasan Valisi Halid b. Ahmed ez-Zühli, ona bir adamını göndererek el-Cami'u's-Sahih, et-Tarihu'l-Kebir ve diğer eserlerini kendisinden dinlemeyi arzu ettiğini bildirince, bu talebi redderek ilmi küçük düşüremeyeceğini, onu başkalarının ayağına götüremeyeceğini, gerçekten arzu ediyorsa hadis okuttuğu mescide -veya evine- gelmesini, bunu da istemiyorsa hadis okutmasını yasaklayabileceğini söyledi. Hz. Peygamber'in, "Kendisine sorulan şeyi öğretmekten kaçınan kimsenin ağzına ateşten gem vurulacağını" ifade eden hadisi sebebiyle ilmi kimseden esirgemediğini de haber verdi. Buhâra valisinin sadece kendi çocuklarına ders vermesi yolundaki isteğini de ilmi belli insanlara tahsis edemeyeceği gerekçesiyle reddetti. Bunun üzerine vali, yakın adamlarından bazılarının Buhârî'nin ehl-i sünnet görüşüyle bağdaşmayan fikirlere sahip olduğunu iddia etmelerini sağladı. Sonra da bu iddiaya dayanarak onu kendi memleketinden sürdürdü. Buhârî oradan Semerkant'a gitmek üzere yola çıktı. Semerkant'a üç mil mesafede bulunan Hartenk kasabasındaki akrabalarını ziyaret etti. Fakat orada hastalandı ve Semerkant'a gidemedi. Erken bir yaşta 62 yaşında vefat etti.⁷ Kıymeti bilinseydi, belki daha nice değerli eserler vücuda getirecekti.

Hapis ve işkenceye uğramış başka bir âlimimiz de Ahmed b. Hanbel'dir. Kendi döneminde önemli tartışma konularından birini teşkil eden halku'l-Kur'an meselesinde, "*Kur'an mahlûk değildir.*" tezini benimsemiştir. Bazı âlimler, önceleri Kur'an'ın mahlûk olmadığını söylemekle beraber işkence ile tehdit edildikleri zaman halifenin zulmüne uğramamak için onun arzusuna uygun cevap verdiler; fakat o, bu görüşü benimsemediğini açıkça belirttikten sonra da kanaatinde ısrar etmiştir. Abbasi Halifesi Me'mün (813-833), hilafetinin son yıllarında Mu'tezile mezhebi ileri gelenlerinin tesiriyle, onu hapse attırdı. Zulümden kurtulmak maksadıyla halifenin görüşünü kabul eder görünmesini tavsiye edenlere gücendi. Abbasi Halifesi Me'mun öldükten sonra da Bağdat'a getirilerek hapsedildi. Yeni halife Mu'tasım (833-842), kardeşinin siyasetini takipte kararlı olduğu için İbn Hanbel'in hapiste tutulmasını devam ettirdi. İbn Hanbel'in kanaatinden vazgeçmediğini görünce işkenceye tabi tutulmasını emretti. Şiddetli kamçı darbeleri altında inlediği halde orucunu dahi bozmadığını görünce, uygun bir ifade kullandığı takdirde serbest bırakılacağını söyledi. İbn Hanbel buna da yanaşmadı. İşkencenin hiçbir tesiri olmadığını gören halife, onu serbest bırakmayı düşündü. Ancak çevresinin etkisi altında kalarak bundan vazgeçti. Tahrik üzerine halife kızgın güneş altında cellatların daha çok kamçulamak suretiyle yaptıkları işkencelere bizzat nezaret etti. Ahmed b. Hanbel, iki yıl dört ay süren bu hapis ve işkence hayatından sonra serbest bırakıldı. Mu'tasım'ın ölümünden sonra halife olan oğlu Vasik döneminde (842-847) halku'l-Kur'an meselesi mekteplerde resmi program içerisine alınarak okutulma yoluna gidilince, bu hareket karşısında galeyana gelip isyan etmeyi düşünen halk, Ahmed b. Hanbel'e başvurdu. Bunun doğru olmadığını ve sabretmek gerektiğini söylemesine rağmen halkla görüşmesi ve hatta halifenin bulunduğu yerde ikamet etmesi yasaklandı. Vasik'in ölümüne kadar evinde göz hapsinde tutuldu. Cuma namazlarına bile gidemedi. Beş yıl boyunca oğulları dışında kimseye hadis rivayet edemedi.⁸

⁷ M. Mustafa el-A'zamî, "Buhari", *DİA*, VI, 369, İst., 1992.

⁸ Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 76, İst., 1989.

Ünlü Hanefi fıkıhçılarından birisi olan es-Serahsî (ö.483/1090) de, çağdaşları ile tartışmaları bir iz bırakmamış ve günümüze kadar gelmemişse de onun uzun yıllar hapiste kalmasının hükümetin zıddına giden hukuki-siyasi meselelerde sarsılmaz düşüncelerinden başka bir sebebi bulunmadığını söylemek yerinde olacaktır. Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebir*'de kendisini sultanın hapse attığını ve buna bazı zındıkların sebep olduğunu belirtmektedir. Ancak daha sonraları Özkent Kalesi'nde hapsedilmesinin sebepleri hakkında hiçbir tafsilat verilmemektedir. Gerçekte Batı Karahanlı Devleti'nde dindar fakihlerden bazılarını idam ettirmiş olan hükümetle ulema arasında bir gerginlik gözlenmektedir; bu gerilimin sebeplerinden biri hükümetin haksız vergileri iken bir diğeri Sünni çizginin dışına çıkılması şeklindeki suçlamalardır. Serahsî, siyasi sebeplerle hapsedilmişti. Serahsî'nin çeşitli kitaplarına düştüğü notlar hapsedilme sebebinin bu türden bir suçlama olabileceğini akla getirmektedir. Serahsî, ilimle meşguliyet açısından faydalı olan hapis hayatı on beş yıl kadar devam etmiştir.⁹ Bu süre zarfında kendisinin el-Mebcut isimli eserini hapisanede yazdığı ifade edilir.

İbn Teymiyye'nin de, Niyâzi-î Mısri gibi üslubuna yansıyan sert, mücadeleci ve ısrarcı bir tabiatı vardı. Yanlış olduğuna inandığı görüş ve davranışları şartlar ne olursa olsun tenkit etmekten ve bilfiil müdahalede bulunmaktan çekinmezdi. Bundan dolayı devlet adamlarıyla, geleneksel dini anlayışı savunan çevrelerle çok defa çatışma içinde oldu: müderrislik dışında hiçbir görev almadı. Görüşleri uğruna verdiği tavizsiz mücadele ve katlandığı sıkıntılar dolayısıyla onu takdir eden birçok âlimin yanı sıra acımasız şekilde eleştirenler de vardır. İbn Teymiyye, Kahire'ye varışından kısa bir müddet sonra bazı görüş ve düşüncelerinden dolayı (Allah'ı insan suretinde kabul etmekle (teşbih) suçlanarak) iki kardeşiyle birlikte Kahire Kalesi'nde hapsedilmesine karar verildi. İbn Teymiyye'nin Dımaşk Kalesi'ndeki hapis hayatı da iki yıldan fazla sürmüştür. Ancak pek çok âlim gibi o da, hapiste eser yazmaya devam etmiştir. Talebesi olan İbn Kayyim el-Cevziyye de, çeşitli düşüncelerinden dolayı hapsedilmiştir.¹⁰

Daha nice âlimlerin dik duruşları sebebiyle başlarına gelenler ve çektikleri çileler kaynaklarda çok değişik şekillerde anlatılmaktadır.

IV-MALATYALI NİYÂZ-İ MISRÎ

Niyâzi-i Misri'nin hayatı, Osmanlı Devleti'nin siyasi yönden gerilemeye başladığı bir devrede geçer. O, yedi Osmanlı hükümdarının hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamıştır. Bu Osmanlı padişahlarının saltanat süreleri sırasıyla şöyledir: Sultan Osman II. 1618-1622), Sultan Mustafa I.(ikinci defa olarak, 1622-1623), Sultan Murad IV.(1623-1640), Sultan İbrahim (1640-1648), Sultan Mehmed IV.(1648-1687), Sultan Süleyman II. (1687-1691), Sultan Ahmed II.(1691-1695).

Niyâzi-i Misri'nin 1027/ 1618- 1105/ 1694 yılları arasında yaşadığı bilinmektedir.. Öğrencilik yıllarında kaldığı Mısır'dan dolayı kendisine Mısri denmiştir. Aslında doğma-büyüme Malatyalı olduğu için ona Malatî denmesi daha uygundur. Sadreddin Konevi için de aynı durum söz konusu olup, o da doğma-büyüme Malatyalı olduğundan ona da Sadreddin Malatî denmesi daha uygundur. Niyâzi-i Misri'nin künyesi genellikle eş Şeyh Muhammed Niyâzi-i Misri, el-Halveti bin Ali Çelebi şeklinde bilinir. Müstakimzada, Niyâzi-i Misri'nin künyesini Şeyh Muhammed bin Ali el-Malati (el-Malatyavi) el-Mısri el-Bursevi şeklinde verir. Yine Niyâzi-i Misri, gerek eserlerinde gerekse yazdığı mektuplarında kendisinden "el-Fakir eş Şeyh Muhammed Mısri" şeklinde bahseder.

⁹ Muhammed Hamîdullah, "Serahsi", *DİA*, XXXVI, 544-546, İst., 2009.

¹⁰ Koca, Ferhat, "İbn Teymiyye", *DİA*, XX, 391-393, İst. 1999.

Niyâzî-i Mısırî'nin hayat macerası, 1617 veya 1618'de Malatya'nın bir köyünde başlar. 20 yıl kadar Malatya'da kalır. 1694'de Limni'de vefât eden XVII. yüzyılın coşkun sûfi şairi Niyâzî-i Mısırî el-Malati, 20 yaşlarında iken Malatya'dan ayrılarak Diyarbakır, Mardin, Bağdat ve Kerbelâ'da iki-üç yıl ilim tahsili ve seyahat yaptıktan sonra yaklaşık yirmi üç yaşındayken Mısır'a geçmiş, burada üç yıl, bir yandan Câmîü'l-Ezher'e devam etmiş, öbür yandan bir Kâdirî şeyhine bağlanarak ondan ders almıştır. Orada gördüğü bir rüya, hayatının istikametini değiştirmiştir. Rüyasında gördüğü Şeyh Abdülkadir Geylani, kendisine, aradığı şeyhin bu şehirde olmadığını söyler. Bunun üzerine şeyhinin Kahire'de kalması konusundaki ısrarlarını geri çevirir ve uzun sürecek sefere başlar. Gide gide Elmalî'ya ulaşır ve orada ikamet eden Ümmi Sinan'ın hizmetine girer. Artık o, kalbinin şifasını bulmuştur. Niyâzî-i Mısırî, 1057/ 1647 yılında yaklaşık yirmi dokuz-otuz yaşlarında iken şeyhine kavuşup, ona intisap etmiştir. Aradığı şeyhi Elmalî Umme Sinan'ı bulan Niyâzî-i Mısırî, 1066/ 1656 yılına kadar aralıksız dokuz sene şeyhine hizmet eder. Şeyhinden izin ve icazeti aldıktan sonra önce Uşak'a daha sonra da Kütahya'ya gider. Niyâzî-i Mısırî, 1072/ 1661-62 yılının başında, kendisini sevenlerden bir-iki kişiyle birlikte Bursa'ya yerleşir. O dönemde Padişah ve etrafındakiler, eskiden beri süregelen Kadızadeli Sivasi mücadelesi konusunda sert tavırlar takınmaya başlamışlardı. Özellikle, vaizler sınıfı tarafından padişaha oldukça yakın olan Vani Mehmed Efendi'nin (ö.1096/1685) tahrikleriyle halvetilere karşı aldıkları kararlar, hissedilir ölçüde sertleşmeye başlamıştı. İşte Niyâzî-i Mısırî, kendi ifadesine göre, Kadızadeli zihniyetinden ilk uyarıyı Bursa'da almıştı.¹¹

Hayatının büyük bir bölümünü geçireceği Bursa'ya geldiğinde 44 yaşındadır. Bursa'daki irşad faaliyetleri kıvamına varmak üzeredir ki, devrin Veziriazam Köprülüzade Fazıl Ahmed Paşa tarafından Edirne'ye davet edilir. IV. Mehmed dönemi tam da tasavvuf müntesipleriyle "vaizler" in çatışmasının zirveye çıktığı yıllardır. Osmanlı tarihinde belki de ilk defa, tasavvuf aleyhtarı bir akım devlet nezdinde itibar kazanmıştır. Kadızadeliler bir yolunu bulup iktidar mekanizmasına sızmışlar ve kısa zamanda nüfuz kazanmışlardır. IV. Mehmed iktidar dizginlerini eline geçirdiğinde bir bakıma etrafını bu Selefî akım mensuplarınca çevrili bulmuştur. Tarihçi Naima ilginç bir şekilde bu nüfuzun sebebini, Kadızadelilerin dünya malına hırs göstermeyip kanaatle geçinen, mal peyda etmek maksadıyla hile ve dalavere nedir bilmemelerine yorar.¹²

Osmanlı devletinin artık gerileme devrine girdiği ve kurumların bozulmaya başladığı bir devirde sürgünlerle çalkantılı bir hayat süren Niyâzî-i Mısırî, başta padişahlar olmak üzere idarecilerle pek de iyi ilişkiler içinde olmamıştır. Bunun bir sebebi, belki de imparatorluğun güçlü olduğu dönemlerde, geçen yüzyıllardaki ulema ve meşayih gösterilen hürmetin, bu devirde Kadızâde-Sivâsîzâde çekişmesi yüzünden azalması, ulema ve meşayihin devlet işlerine karışarak nüfuz kazanma yarışına girdikleri zannı olabilir. Özellikle vaizler ve Kadızâdelilerin devlette etkin bir konuma gelmeleri ehl-i tarikata çeşitli baskılar ve yasaklar şeklinde olmuştur. Hele 18 yıl süren ve "yaşağ-ı bed" diye tarih düşürülen (1077/1666) semâ ve devranın yasaklanması ehl-i tasavvufu çok rahatsız etmişti. Niyâzî'nin hatıralarına göre Uşak, Kütahya ve Bursa'da bulunduğu yıllarda şairimiz bu baskıları bizzat ve derinden yaşamış, 10-15 kişiyle tekkede nöbet bekleyip evden dışarı çıkamamış, tekkeyi yıkıp mektep medrese yapalım gibi teklifler ve ölüm tehditleriyle çeşitli baskılar görmüştür. Yasağa şiddetle karşı

¹¹ Niyâzî-i Mısırî'nin hayatı, eserleri, düşünceleri ve şiirleri için bkz. Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısırî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Ankara 1998, s. 66; Aşkar Mustafa, *Niyâzî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1998, s. 72-73; Doğramacı, Baha, *Niyâzî-i Mısırî: Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988, s.89-90; Kavruk, Hasan, *Niyâzî-i Mısırî, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Türkçe Şiirleri*, Malatya 2004; Aşkar Mustafa, "Niyâzî-i Mısırî", *DİA*, 2007, XXXIII, 166-169.

¹² Bk., Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, I. Kısım, 5. baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, s. 359; Armağan, Mustafa, "Bursa'da İki Rakip Sürgün: Niyazi-i Mısri ve Vani Mehmed Efendi", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, 2003, II, 260-261

çıkan Niyâzî'nin idare aleyhinde cifirle karışık bazı sözler söylemesi üzerine önce Rodos'a, yine aynı tutum ve davranışları sürdürmesi sonucunda da bilâhère Limni'ye sürüldüğü bilinmektedir. Limni'ye ikinci sürgünü ise tıpkı Tebriz seferine katılan Hüdâyî, Eğri seferine katılan Şemseddîn-i Sivasî gibi savaşa katılmak isteği üzerinedir. Niyâzî menâkıpnâmeleri ve bazı tarihler, onun önce ordunun maneviyâtını yükseltmek için savaşa davet edildiği ancak daha sonra bundan vazgeçilerek çevresinde kalabalıklar toplanan bazı şeyhlerin devlete gâile olabileceği ihtimaline binâen hatt-ı hümayunla yerinde oturmalarının istendiği ancak Niyâzî'nin bunu dinlemeyerek idare aleyhinde bazı ağır sözler söylediği ve bunun üzerine tekrar sürüldüğünü çok ayrıntılı biçimde anlatmışlardır. Onun Osmanlı aleyhindeki bu ağır sözleri, cehrî zikir yasağından olduğu kadar, ailesinden ve çoluk çocuğundan, çevresinden ayıran ve süren, bir anlamda ona hayatı zindan eden bu hoşgörüsüz davranıştan kaynaklanabilirse de, diğer yandan Haseneyn'in risaleti gibi iddiaları, Limni'de bulunduğu yıllardaki mahallî idaredeki hemen herkesin ona karşı sert tutum ve davranışları, Rodos'ta beraber sürgün kaldıkları Kırım Hanlarından Selim Giray'ın ise kendisine saygılı ve mükrim tutumundan da kaynaklanabilir. Yani "hamziyye" diye nitelediği Vâni Mehmed Efendi ve çevresindeki idareyi etkisi altına alan Osmanlı idarecileri ona iyi davranmaz ve cehrî zikir yasağı gibi yasaklar getirirken, aynı sürgün kaderini paylaşan Kırım Hanı Selim Giray, ona izzet ve ikram etmiş, sahip çıkmıştır.¹³

Cehr-i zikrin ve deveranın yasak olduğu bir dönemde Niyazi-i Mısri'nin Ayasofya Camii'nde bir cuma günü vaaz edeceği duyulmuş, dönemin âlimleri, devlet adamları ve Sultan IV. Mehmed (ö.1098/1687)'in de huzurunda zikir ve deveran hakkında çok tesirli bir konuşma yapmıştır. Bu vaazında Niyazi-i Mısri, zikrin faziletlerinden, tarikat mensuplarının din ve millete yaptığı hizmetlerden, tekkelerin birer ilim ve irfan merkezi olduğundan ve yetiştirdiği büyük şahsiyetlerden bahsederek, zikir ve deveranın yasak olmasının mahzurlarından bahseder. Bunun üzerine vaazı dinlemekte olan Padişah ikna olur ve Niyâzî-i Misrî, daha kürsüden inmeden, zikir ve deveranın serbest edildiğine dair emir hemen oracıkta kendisine iletilir. Böylece Osmanlı topraklarında zikir ve deveran serbest bırakılmış ve tarikat erkânına uygulanmakta olan baskılar kalkmış olur. O dönemde ortaya çıkan bütün bu hadiseler ve Niyâzî-i Misrî'nin bu olaylardaki oynadığı aktif rol, onun döneminde ne kadar etkili bir şahsiyet olduğunu göstermesi açısından bir hayli önemlidir. Gerek halk arasında, gerekse devlet erkânı tarafından iyice tanınıp meşhur olmaya başlamıştır.¹⁴

Vaizler, vaizlik yoluyla sarayda pek çok yandaş edinmişler ve bazı tekkelere baskın düzenlemeye başlamışlardır. Bid'atlara savaş açmışlar, sema etmenin, sesli zikir meclislerinin ve camilere birden fazla minare yapmanın caiz olmadığına inanmışlardır. İşte bu ortamın yarattığı gerilim, Niyâzî-i Misrî ile Vani Mehmed Efendi'nin yollarını kesiştirecek ve hayatlarının bundan sonraki kısımlarının gidişatını tayin edecektir. Niyâzî-i Misrî, cifr ilmiyle uğraşmış ve böylece gelecekteki olaylara dair bazı görüşler ileri sürmüştür. Ayrıca Vahdet-i Vücutçu görüşleri sebebiyle sık sık tenkidlere maruz kaldığı biliniyor. Bu görüşleri ve sert çıkışları yüzünden Padişah'ın Hocası (Şeyhi) olan Vani Mehmed Efendi'nin gayretleriyle Rodos adasına sürgün edilir. Bundan sonra sürgün cezaları peş peşe gelecektir. Rodos'tan Bursa'ya döner ama ardından Limni'ye sürgüne gönderilir. 1088/ 1677 yılında söylediği aşırı sözlerden ve devlet adamlarını açıkça tenkit etmekten dolayı, Limni'ye sürgün edilmiştir. Affedilmiş olduğu halde bu adada kalmaya devam eden Mısri'den, Osmanlı Devleti tarafından yeniden bir emirle Anadolu'ya dönmesi istenir. Bu defa onun gelmesini, Köprülüzade

¹³ Erdoğan, Kenan, Aziz Mahmud Hüdâyî ve Niyâzî-i Misrî Arasındaki İlişkiler (İki Sûfi Şâir Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi), *Üsküdar Sempozyumu* I: 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, 2004, cilt: II, s. 288; Aşkar, "Niyazi-i Mısri", *DİA*, XXXIII, 167.

¹⁴ Bkz. Erdoğan, a.g.e. s. 76-77; Aşkar, a.g.e. s.104-106; Aşkar, "Niyâzî-i Misrî", *DİA*, 2007, XXXIII, 167.

Mustafa Paşa ister. Bu emir ve istek üzerine, Limni'den ayrılan Niyazi-i Mısri 1103/ 1692 yılında Bursa'ya gelir. Bursa'ya son defa döndüğünde 74 yaşında bir pir-i fanidir artık. Sadece iki yıl kaldığı son Bursa günlerinden sonra bu defa açılan Nemçe (II. Viyana) seferine muhalefet etmesi yüzünden Limni'ye tekrar sürgüne gönderilir. Orada 78 yaşında vefat eder (1694)¹⁵

V- NİYÂZÎ-İ MISRÎ'NİN KİŞİLİK VE KARAKTERİ

Niyâzî-i Mısri'nin yaşadığı dönemde sergilediği dik duruşu ve bu duruşun beslendiği kaynaklar ve nedenler üzerinde durmakta fayda vardır. Öncelikle Niyâzî-i Mısri'nin dik duruşunu anlamak için onun kişilik ve karakterini iyi bir şekilde analiz etmek ve anlamak gerekir. Bazı âlimlerde olduğu gibi onun sert bir mizaca sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu mizacın neticesinde üslubu da bir o kadar sert ve keskin olduğunu müşahede etmekteyiz. Hakkı her şeyin üstünde tutmayı kendinde şiar edinmişti. Ona göre hakkın hatırı her şeyden üstündü. Bu açıdan onu Mehmet Akife benzetebiliriz. Yüksek karakterinin tüm özelliklerine sahip olan İstiklâl Şairi'nin çileli hayatının şartları ne olursa olsun -bu şartlar nicelerini eğilmeye, bükülmeye, yolunu değiştirmeye zorlasa da- o doğru bildiği yoldan, haktan ayrılmamıştı: "Hâlık'ın nâ-mütenâhi adı var, en başı: Hak. Ne büyük şey kul için hakkı tutup kaldırmak." "Adam aldırma da geç git diyemem, aldırırım; Çiğnerim, çiğnenirim, hakkı tutar kaldırıyorum." "Yumuşak başlı isem kim demiş uysal koyunum? / Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum." ifadelerini kullanmıştır. Başka bir yerde de "Şudur cihanda benim en beğendiğim meslek / Sözüm odun gibi olsun, hakikat olsun tek!"

Niyâzî-i Mısri, yaşadığı dönemde yeterince anlayamamış, düşüncelerinden ve söylemlerinden dolayı çile çekmiş, sık sık sürgün hayatı yaşamış çok önemli bir İslam mutasavvıfıdır. Devrin Osmanlı Sultanlarına karşı dik bir duruş sergilemiştir. Ümmi Sinan'ın ölümünden sonra Bursa iline gelip yerleşen Niyâzî-i Mısri, dergâhını kurup irşada başlar ve otoriteye karşı bazı konularda muhalefet eder. Niyâzî-i Mısri'nin düşünce boyutuna baktığımızda, onun bütün insanlara karşı derin bir teveccüh, derin bir muhabbet ve sevgi ile bakmakta olduğunu görürüz. Çağının bütün haksızlıklarına, yanlışlarına, adaletsizliklerine, dirayetsizliklerine direnen, eserleriyle ve aksiyoner duruşuyla bunlara meydan okuyan Niyâzî-i Mısri, bu özellikleriyle dikkat çekmektedir.¹⁶ O, aynı zamanda mücahid bir kişiliğe sahiptir. Savaşa çağrı yapıldığı zaman müritleriyle birlikte hiç düşünmeden hemen katılma kararları almıştır.

Hayatından anlaşılacağı üzere Niyâzî-i Mısri'nin, kendisini ilmi ve manevi açıdan geliştirmek için sürekli bir arayış içinde olan ve bu uğurda diyar diyar dolaşmaktan erinmeyen bir zattır. O, doğru bildiği şeyleri kimseden çekinmeden söyleyen cesur bir düşünür, siyasi hasımlarına karşı yılmadan amansız mücadeleler veren ve onları çok sert bir dille eleştiren, hatta onlara ağır ifadeler kullanmakta geri kalmayan gözü kara bir muhaliftir. Öyle ki hatıratında onun bu söylemlerini müşahede etmek mümkündür. Niyâzî-i Mısri'nin hem etkileyici karizmatik kişiliğiyle, hem de telif ettiği eserleriyle XVII. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında önemli yeri olan sıra dışı bir sufi, mütefekkir ve şairdir. Hayatından anlaşılacağı kadarıyla Mısri, mala-mülke, makam mevkiye tamah etmeyen, eğilip bükülmeyen, son derece sade bir hayat yaşayan mütevazı bir derviş; doğru bildiği şeyleri padişah dâhil kimseden korkmadan söyleyebilen hatta gerektiğinde padişah ve vezirlerin isimlerini vererek onlara

¹⁵ Bkz., Ateş Süleyman, "Niyazi-i Mısri (1618-1694)'nin hayatı ve eserleri", -İrfan Sofraları, Notlarla çeviren: Süleyman Ateş, Ankara 1971, s. 2-4; Kara, Mustafa, Bursa' da Tarikatlar ve Tekkeler, II, Bursa 1993, Uludağ Yayınları, s. 178- 183; Armağan, Mustafa, Bursa'da İki Rakip Sürgün: Niyazi-i Mısri ve Vani Mehmed Efendi, Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü , 2003, II, 261-262.

¹⁶ Niyâz-i Mısri, İrfan Sofraları, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neş, İstanbul, ts., s. 47.

çok ağır eleştiriler yöneltebilen cesur bir entelektüeldir. Hz. Hasan ve Hüseyin'in peygamber olduklarını iddia eden ve de anlaşılması güç bir sofi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple onun hem batını nitelikli eserleri, hem de seyahatler, sürgünler ve devlet adamlarıyla mücadeleler ile dolu bir hayatı söz konusudur.¹⁷ Eğer o, mutasavvıf olmasaydı acaba nasıl bir kişiliğe sahip olurdu diye insan düşünmeden geçemiyor.

VI- NİYÂZÎ-İ MİSRÎ'NİN DİK DURUŞU

İlim ve fikir adamlarının bazıları, sadece yaşadıkları bölgeyi, bazıları da bütün bir dünyayı etkilerler. Asırlar geçmesine rağmen onların etkileri dünyanın her yerinde sürmektedir. Mevlânâ'nın ölümünden 800 yıl geçmesine rağmen hala gayr-i Müslimler dahi onun Mesnevisini okumakta ve görüşlerini tetkik etmektedir. Osmanlı ülkesinde XVII. yüzyılın dik duruşlu mutasavvıfı olan Niyâzî-i Mısri de, bu tür insanlardan birisidir. İlim ve fikir adamlarının tarih boyunca unutulmayan bazı vasıfları, yönleri veya en belirgin özellikleri vardır. Bu vasıfları üzerinde çokça durmak gerekir. Her âlimin veya fikir adamının bizi en çok etkileyen bir yönü vardır. Niyâzî-i Mısri, çok yönlü bir kişiliğe sahip olmasına rağmen, yaşadığı hayatta dik duruşlu olması, eğilmeyen, bükülmeyen, bildiği doğruları söyleyen, bedeli hapis de olsa, sürgün de olsa, ölüm de olsa bildikleri uğruna sonuna kadar direnen yönüyle öne çıkmaktadır.. Devletin içinde yapılan yanlışları, padişah bile olsa eleştirmekten çekinmemiş ve eserlerinde bunları dile getirmiş, lafını esirgememiştir. Günümüz ilim ve fikir adamlarının onun bu yönünü çok iyi bir şekilde tahlil etmeleri ve onu bu noktada örnek almaları gerekir. O, şahsiyetli ve dik duruşlu olmayı karakter haline getirmiş, sağlam bir ahlaka sahiptir.

Malatya'da iken tasavvufa ilgi duyan Niyazi, genç yaşta-Nakşibendi olan babası, ondan kendi şeyhine intisap etmesini istemesine rağmen- Malatyalı Halveti şeyhi Hüseyin Efendi'ye' intisap etmiştir. Bu durumu kendisi şöyle anlatıyor: Ben, doğum yerim olan Malatya'da ilk ilim talebinde bulunduğum sırada, kalbimde tarikat-i sufiyeyi bilmek arzusu vardı. Önce onların meclislerine muhalif idim, gitmezdim. Fakat sohbetlerin bereketiyle günden güne şevkim arttı. Nihayet, Halveti şeyhlerinden birine beyat ettim. Babam, beni ona gitmekten men ediyor ve kendi şeyhine götürmek istiyordu. O zat, Nakşibendiyye'dendi ve bana göre kâmil değildi.¹⁸ Burada görüyoruz ki, o, içine sindiremediği, kabullenemediği bir hususu babası da olsa kendi tercihini kullanıyor. Bu, başkalarının hatırı için kabul edilebilecek bir husus değildir.

Sultan ve çok mevki erbabı Mısri'yi geçim sıkıntısıyla tazyik edip Vâni'ye tâbi etmek istiyorlardı. Hâlbuki Mısri, açlık ve susuzluktan ölse dahi ona tabi olmayacağını belirtmişti.¹⁹ Niyazi-i Mısri'nin şahıslara yönelik eleştirilerinde ise başlıca muhatapı Vâni Mehmed Efendi'dir. Onun Vani Efendi'yi muhatap alması da aslında idarecilere olan tepkisinin bir uzantısı niteliğindedir.

Unutmamak gerekir ki, o, bir muvahhidir, fakat onun tevhîd ehli oluşu, adaletsizliklere boyun eğmesi anlamına da gelmez. Dışı şeriatle, içi hakikatle dopdolu olan Niyâzî-i Mısri'nin kalemi de, va'zı da kılıç gibidir. Bu heybet ve azamet ona Esmâ-i İlâhiyye'deki hünerinden gelmektedir. Nitekim bir vazında galeyâna gelerek: "Bize Şeyh'imizden 'Korkma, söyle!' buyruldu, biz kimseden korkmaz, Hakk'ı nerede olursa olsun, söyleriz." demiştir. Niyâzî-i Mısri, vahdet sınırlarını çekinmeden açtığı için

¹⁷ Ay, Mahmut, "Niyâzî-i Mısri'nin Kur'an ve Tefsir Anlayışı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -II-*, 2013, s.189, 225.

¹⁸ Niyâzî-i Mısri, *İrfan Sofraları*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neş, İstanbul ts., s. 47.

¹⁹ Niyazi-i Mısri, *İrfan Sofraları*, Notlarla çeviren: Süleyman Ateş, Ankara 1971, s. 170.

halk va'z meclislerine aşırı rağbet eder, bulunduğu câmiyi doldururdu.²⁰ Hak sözü söylemesi gerektiğinde Padişah ve devlet erkânında bile çekinmemesi ve gerçekleri saptırmadan dosdoğru söylerdi.

Osmanlılar dönemi tasavvuf tarihinde kendine özgü tavır ve söylemleriyle dikkatleri çeken mutasavvıflardan biri olan Niyâzî-i Mısri, bütün bu yaşananlara kayıtsız kalamayacak düzeyde duyarlı ve aynı zamanda bunlara en üst perdeden tepki verebilecek derecede de cesur bir kişiliğe sahiptir. Onun bu cesaretinin ardında güçlü zekâsı ile manevi anlamda sahip olduğuna inandığı yüksek makamın kendisine verdiği özgüven vardır. Bu cümleden olmak üzere Niyâzî-i Mısri'nin ilgili meseleler bağlamındaki tepkisini devlete ve şahıslara karşı olmak üzere iki grupta toparlamak mümkündür.²¹

VII-SÜRGÜNE GÖNDERİLİŞ SEBEPLERİ VE BU KONUDAKİ DEĞERLENDİRMELER

Mustafa Tatçı, Niyâzî-i Mısri üzerinde çok yönlü çalışmış bir kişi olarak onun sürgünlerini şöyle değerlendirir: Niyâzî-i Mısri, ne yazık ki sürgünde yaşamış bir velidir. Dönemin siyâsî ve bazı sığ düşünceli yetkilileri sürgüne gönderdiği bu büyük gönül ve aşk adamının kıymetini bilememiştir. Hz. Pîr, bazı ledünnî düşüncelerini açığa çıkardığı ve siyâsîleri eleştirdiği için bir defa Rodos'a ve iki defa da Limni'ye olmak üzere üç kez sürgüne gönderilmiş, hayatının 16 senesini Kalebend olarak zindânlarda veya gözaltında yaşayarak geçirmiştir. Bu sürgünlerin bazı sebepleri olmakla birlikte mantıklı bir izâhı yoktur. Hazret-i Mısri'nin sürgüne gönderilmesine sebep olan hâdiselerden biri semâ (devrân) ve cehrî zikir aleyhinde fetvâ veren şeyhülislâma karşı çıkması, ikincisi de Ehl-i Beyt'e, özellikle de Hasaneyn'e olan muhabbeti sonucunda onlara risâlet atfetmesidir. Üçüncü bir sebep de şudur: II. Ahmed ve Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın hükûmette olduğu 1693 senesinde Avusturya üzerine sefere karar verilmiş ve pâdişâh Mısri'yi de gazâyâ davet etmiştir. O da, "Fî sebîlillâh gazâ ve cihâda memûr olduk." diye gazâyâ niyetlenerek davete icâbet etmiş, Edirne'ye gelip Selimiye'de va'z etmiştir. Mısri'nin va'z esnâsındaki hükûmetin uygulamalarındaki bazı adaletsizlikleri tenkit etmesinden rahatsız olan siyasiler, Mısri hurûca kalkışacak endişesiyle sunî bir yaygara koparıp, ihtiyar halinde onu ayağına bukağı vurdurarak, âdî bir suçlu gibi Limni'ye sürdürmüşlerdir. Niyâzî-i Mısri, Rusya seferine katılması için IV. Mehmed tarafından Edirne'ye davet edilir. Üç yüz kadar müridiyle bu sefere icabet eden Mısri, 1674 senesinin Eylül ayında Edirne'de Ulu Câmi'de va'z kürsüsüne çıkıp dînî ve şer'î hükümlerin yanında siyâsete de girip hükûmetin bazı icrâatını tenkit etmiş, yine istikbâlde vukûa gelebilecek bazı hallerden bahsederek devlet ricâlinin dikkatini çekmişti. Bunun üzerine Köprülüzâde'nin emriyle 14 Eylül 1674'te Rodos Kalesi'ne sürülüp orada bulunan bir kuyuya hapsedilmişse de görevli olarak gönderilen memurların korkması üzerine kuyudan derhâl çıkarılmış ve kendisine bir oda verilmiştir.²²

Niyâzî-i Mısri tekrar Bursa'ya döndüğünde günlerini yine halvette zikrullah ile geçirir, dervîşânın eğitimiyle uğraşır. Bir müddet sonra da Limni'ye sürgün edilir. Bu sürgünün zâhirî sebepleri mâlûmdur: Ulu Câmi'de va'z sırasında cezbeyle hakîkate ait bazı sözler söylemesi, asrın umerâ ve ulemâsına dokunacak şekilde konuşması, bir risâlesinde Hasaneyn'e risâlet atfetmesi, dervîşlerinin

²⁰ Tatçı, Mustafa, "Limni'de Sürgün Bir Velî: Niyâzî-i Mısri", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, Bildiriler*, 2014, I, 205.

²¹ Çift, Salih, "Dönemin Aktüel Meseleleri Ekseninde Vani Mehmed Efendi-Niyazi-i Mısri İhtilafı", *Ulusal Vani Mehmed Efendi Sempozyumu*, 07-08 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler-, 2011, s. 63

²² Tatçı, Mustafa, "Limni'de Sürgün Bir Velî: Niyâzî-i Mısri", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması* (26-28 Mayıs 2014) *Bildiriler*, 2014, cilt: I, 202, 204

çoğalmasa gibi şeylerdir bunlar. Niyâz-î Mısri de insanlığın hakikatle temâsında önemli bir merhale olmuş, bunun karşılığında da sürgün edilmiştir. Tıpkı Hallâç gibi, Nesîmî gibi, İbn Arabî gibi başına gelenlerin sebebi, hakikati nassa açmada ısrar etmesidir. Esâsen bu da bir cümbüş-i ilâhîdir: Her şey kendinden kendine olup bitmektedir.²³

Mustafa Aşkar da, onun sürgünlere gönderilmesiyle ilgili şu yorumu yapar: Mısri, Afyon, Kutahya, Çal gibi şehirlerde yaptığı kısa irşat faaliyetlerinin akabinde, doğum yeri ve çocukluğunun geçtiği Malatya'dan sonra ikinci vatan edineceği Bursa'ya yerleşmiştir. İşte Mısri, aktif faaliyetlerine burada başlamış ve topluma olgun insanlar yetiştirmek amacıyla dergahını kurmuştur Mısri'nin Bursa'daki bu faaliyetleri genellikle tarikat bazında olmuştur. Burada dönemin bürokrat ve ilim adamlarının dikkatini çekmiş, döneminin en meşhur ve etkili mutasavvıfları arasına girmiştir. Ancak Mısri, gerek kişiliğinden kaynaklanan bir takım sebeplerle, gerekse dönemin siyasi şartlarından rahatsız olarak siyasi anlamda bir takım faaliyetlere girişmiştir Bu arada, tasavvuf ve tarikatın amacı dışına çıkarak devleti düzeltme faaliyetine girişince, tabii olarak devlet idarecileri tarafından uzun yıllar sürgün edilmek suretiyle, tepki toplamış ve cezalandırılmıştır.²⁴

Osmanlı padişahı II.Ahmet başlangıçta Mısri'ye çok saygı ve hürmet göstermiştir. Ancak sarayı çevreleyen dalkavuk ve kötü niyetli idareciler Mısri hakkında yalan ve yanlış birtakım bilgiler vermişler. Padişahı dahi yanıltarak sürgün fermanlarının çıkartılmasına sebep olmuşlardır.²⁵ Dolayısıyla sürgünleri arasında bu tür nedenlerin olması da dikkat çekicidir.

Niyâzî-i Mısri'ye hak etmediği 18 yıllık sürgün yaşamı süresinde onun psikolojik durumunun bozulduğu ile ilgili durumu tesbit etmek çok zor bir iştir. Ancak çektiği çile ve sıkıntılar ve sürekli yer değişikliği, sürgünler tabii olarak haleti ruhiyesinin de değişiklik arz edeceğini söylemek mümkündür. Mustafa Aşkar da bu durumu belirtir. Yerleşik bir hayat sürememesi ve aile hayatını düzenli bir şekilde devam ettirememesinden normal insan için de olumsuz etki yapmaktadır.

VIII-HAKKINDA SÖYLENENLER/YAPILAN YORUMLAR

Niyâzî-i Mısri hakkında çok yorumlar ve değerlendirmeler yapılmıştır. Ahmet Hamdi Tanpınar, "Ah bu XVII. asır, evliyasıyla, ulemasıyla, vezir vüzerasıyla, eşkiyası ile nasıl birbirine benzer" der ya, geçekten de içerisine girildiğinde ne büyük karakter düğümlere rastlanır onda! Kadızadeliler ile Sivasiler arasında cereyan eden meşhur tartışma bunlardan sadece birisidir. On yedinci yüzyıldan iki isim, Niyâzî-i Mısri ile Vani Mehmed Efendi, bu girift yüzyılın Osmanlı hayatına olduğu kadar Bursa'nın hayatına düşürdüğü renkli ruhlardır. Çatışmalar; çatışmaktan hoşlanırlar. Serttir ikisi de kendi yolunda.²⁶

Niyâzî-i Mısri, İbn Arabî, Mevlânâ ve Yûnus Emre düşüncesinin XVII. asırdaki takipçilerindedir. O, bu üç büyük zatın düşüncelerinin harmanlandığı mükemmel bir terkiptir. Önce şunu belirtelim ki, Niyâzî-i Mısri, hiçbir sapkın fikrin peşinde koşmayan ve bazılarının zannettiği gibi psikolojik sorunları olan çizgi dışı düşüncelerin sahibi bir zat değildir. İşin içinde olanların yakinen

²³ Tatçı, I, 206.

²⁴ Aşkar, Mustafa, "Tarikat - Devlet İlişkisi, Kadızâdeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyâzî-i Mısri ve Döneme Etkileri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1999, I, sayı: 1, s. 79.

²⁵ Karataş Yunus, *Osmanlı'da siyasal bir ceza aracı olarak sürgün: Niyâzî-i Mısri örneği*, Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya, 2013, s.71-78

²⁶ Armağan, Mustafa, "Bursa'da İki Rakip Sürgün: Niyâzî-i Mısri ve Vani Mehmed Efendi", *Bursa'da Düünden Bugüne Tasavvuf Kültürü*, 2003, II, 260.

bildiği gibi tasavvuf yolcularının halleriyle hâllenmeden onu anlamak mümkün değildir.²⁷ O, Osmanlı Döneminde iki önemli fikir akımının en önemli temsilcisidir. Bu fikir akımlarından birincisi “Vahdeti-i Vücûd” anlayışıdır. Bu fikir akımının asıl temellerini İbnü'l Arabî atmıştır. Sadreddin Konevi ise bu düşünce akımının konu, ilke ve sistematığını açıklayarak metafiziksel bir doktrin haline getirilmiştir. Vahted-i Vücûd anlayışına karşı olanlar Niyâzî-i Mısri'ye de karşı çıkmışlar ve aleyhinde çok ağır propaganda yapmışlardır

Hakkında yapılan şöyle bir yorum da vardır: Birçok yönüyle Şeyh Bedreddin'i övdüğü görülmektedir. Ayrıca Niyâzî vahdet-i vücûd düşüncesini çok serbest ve coşkulu, cezbeli bir şekilde dile getirmiş, belki idareye olan muhalefeti belki de ehl-i beyte aşırı muhabbeti yüzünden Haseneyn Risâlesi'yle şiaya yaklaşmış ve şimşekleri üzerine çekmiş, diğer din mensuplarına hoşgörülü davranması da çeşitli iddialara yol açmıştır. Menkıbelerine göre, onun müritleri arasında Bektâşî ve Mevlevîler, zikirlerine katılanlar arasında ise Hristiyan zimmîler bile vardır. Yûnus'un ise en büyük takipçisi ve temsilcisi sayılmaktadır. Ancak yer yer “şeriat” redifli şiirinde olduğu gibi hacdan, Ramazandan, ibadetlerden bahseden bazı şiirlerinde olduğu gibi zühdi-ahlâkî çizgisiyle yahut ilâhî aşktan bahseden şiirleriyle Hüdâyî ile büyük bir benzerlik de arz eder. Elbette ki, benzer pek çok yönleri olacaktır. İkisi de İslâm tasavvufunu eserlerinde anlatmaktadırlar.²⁸

Özellikle Mecmua adlı hatıratında dine aykırı pek çok söylemi vardır. Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in peygamber olduklarına inanması ve onların peygamberliklerine inanmayanların imanının geçersiz olduğunu iddia etmesidir. Abdülkâki Gölpinarlı'ya göre, bu kadar aşırı iddialarına rağmen onun şeriat kılıcından başını kurtarmış olması ve eceliyle ölmesi, âlimlerin onun fikirlerindeki dengesizliğin ruh halindeki sağlıksızlıktan kaynaklandığına, bu nedenle onun mecnun olduğuna ve dolayısıyla kendisinden teklifin sakıt olduğuna inanmaları sebebiyledir.²⁹ Gölpinarlı'nın bu yorumları tartışma götürülecek görüşler olarak telakki etmek gerekir.

Vassaf Bey'in Gazzîzâde'nin Vâkiât adlı eserinde naklettiği bir rivayete göre, bir gün bir sufi Şeyhülislam gelerek “Hz.Hüseyin'e peygamber diyenin cezası nedir ?” diye sormuş, o da Mısri'den gayrı kim bunu söylese katlolunur, ancak o söylemişse bir hikmeti vardır, biz anlara dil uzatmaya kadir değiliz.” diye cevap vermiştir. Bu örnek de gösteriyor ki bu konuda o dönemin Şeyhülislamının dahi ne kadar Mısri'nin fikirlerine güven duyduğunun açık bir delilidir.

Süleyman Ateş, Peygamber torunları Hasan ile Hüseyin'in peygamber olduklarını ileri süren ünlü Şâir Niyâzî-i Mısri'nin bu konudaki delilinin de cifr hesabına dayandığını, buna muarız gördüğü delilleri ise tevil ettiğini söyledikten sonra Mısri hakkında “kendisinin Allah dostu olduğuna kaniyiz. Ebced hesabıyla Allah kelamının bir münasebeti yoktur.” der.

SONUÇ

Niyâzî-i Mısri'nin başına gelen olumsuzluklar, sürgünler ve verilen cezalar hep onun dik duruşluluğundan kaynaklanmaktadır. Eğer o, yaşadığı dönemin olaylarıyla yakından ilgilenmeseydi, olumsuz olaylar karşısında ses çıkarmasaydı, bazı kişileri tenkid etmeseydi, tabir caizse suya-sabuna dokunmasaydı başına bu kötü durumlar gelmez ve güllük-gülistanlık bir şekilde yaşayıp giderdi, çünkü o ilmiyle irfanıyla, ahlak ve kişiliğiyle insanlar ve toplum üzerinde hatta idareciler üzerinde

²⁷ Tatçı, I, 201.

²⁸ Erdoğan, Kenan, “Aziz Mahmud Hüdâyî ve Niyâzî-i Mısri Arasındaki İlişkiler (İki Süfi Şâir Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi)”, *Üsküdar Sempozyumu I*: 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler, 2004, II, 289.

²⁹ Bkz. Abdülkâki Gölpinarlı, “Niyazi Mısri”, *Şarkiyat Mecmuası*, 1972, VII, 222.

çok etkili bir şahsiyettir. Çok önemli mevkilere, makamlara getirilebilirdi. Ancak o bu yolu tercih etmemiş çileli bir hayat yaşamak zorunda da kalsa eğilmemiş, bükülmemiş, yalalaklık yapmamış ve her şeyden önce yaşadığı ortama karşı sessiz kalmamıştır. Bildiği doğruları ve gerçekleri haykırmaktan çekinmemiştir. Günümüzde önemli mevkide olan veya akademisyen konumunda olan öğretici kesimlerini Mısri'nin bu yönüyle karşılaştırsak ortaya ne çıkar? Günümüz eğitim ve öğretiminde bu karakterde insanlar yetiştirme konusunda eğitimcilerimiz ne kadar hassasiyet gösteriyorlar acaba? İşin bu yönünü de düşünmemiz ve buna göre bir eğitim-öğretim politikalarının belirlenmesi gerekir. Karakter, kişilik ve ahlak eğitimine önem verilmeyen bir eğitim-öğretim faaliyetinden milli ve manevi açıdan bir sonuç almak mümkün değildir. Yüksek ahlaklı, karakter ve kişilik sahibi insanlar yetiştirmek önceliğimiz olmalıdır. Kısaca dik duruşlu bir nesil inşa etmek istiyorsak öncelikle dindar bir nesil yetiştirmek şarttır.

1966 yılında İslami faaliyetleri ve kitapları yüzünden idam edilen Seyyid Kutub'a, "Şimdiye kadarki söz ve hareketlerinde yanıldığını beyan ederek, Cumhurbaşkanı Cemal Abdü'n-Nasir'dan özür dilediğin takdirde idam hükmü bozulacak ve serbest kalacaksın." teklifinde bulundular. Seyyid Kutub'un cevabı dik duruşlu, gayet açık ve tavizsizdi. "Eğer idamı hak etmiş olarak hakkın emri ile ipe çekiliyorsam buna itiraz etmek haksızlıktır. Eğer batılın zulmüne kurban gidiyorsam batıldan merhamet dileyecek kadar alçalamam!" diyerek şehit olma pahasına bu teklifi reddetmiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulkaki Gölpınarlı, "Niyazi Mısri", *Şarkiyat Mecmuası*, 1972, VII, 222.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çağrı Yay., İst., 1982.
- Armağan, Mustafa, "Bursa'da İki Rakip Sürgün: Niyazi-i Mısri ve Vani Mehmed Efendi", *Bursa'da Düünden Buğüne Tasavvuf Kültürü*, 2003, cilt: II, 260-261.
- Aşkar Mustafa, *Niyâzî-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara 1998.
- Aşkar, Mustafa, "Tarikat- Devlet İlişkisi, Kadızâdeli ve Meşâyih Tartışmaları Açısından Niyâzî-i Mısri ve Döneme Etkileri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 1999, sayı: 1.
- Aşkar, Niyâzî-i Mısri, *DİA*, 2007, XXXIII, 167.
- Ateş Süleyman, "Niyazi-i Mısri (1618-1694)'nin Hayatı ve Eserleri", -*İrfan Sofraları*, Notlarla çeviren: Süleyman Ateş, Ankara 1971.
- Ay, Mahmut, "Niyâzî-i Mısri'nin Kur'an ve Tefsir Anlayışı", *Osmanlı Toplumunda Kur'an Kültürü ve Tefsir Çalışmaları -II-*, 2013.
- Belazuri, *Ensbu'l-Eşraf*.
- Çift, Salih, "Dönemin Aktüel Meseleleri Ekseninde Vani Mehmed Efendi-Niyazi-i Mısri İhtilafı", *Ulusal Vani Mehmed Efendi Sempozyumu*, 07-08 Kasım 2009, Kestel-Bursa -Bildiriler- 2011.
- Doğramacı, Baha, *Niyâzî-i Mısri: Hayatı ve Eserleri*, Ankara 1988.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, Çağrı Yay., İst., 1981.
- Erdoğan, Kenan, "Aziz Mahmud Hüdâyi ve Niyâzî-i Mısri Arasındaki İlişkiler (İki Sûfi Şâir Arasında Bir Karşılaştırma Denemesi)", *Üsküdar Sempozyumu I: 23-25 Mayıs 2003 Bildiriler*, 2004, cilt: II, s. 289.
- Erdoğan, Kenan, *Niyâzî-i Mısri Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı*, Ankara 1998.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh el-Kazvinî, *Sünen*, thk., M.F.Abdülbaki, Dâru'l-Fikr, ts.
- Kandemir, M. Yaşar, "Ahmed b. Hanbel", *DİA*, II, 76, İst., 1989.
- Kara, Mustafa, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, II, Uludağ Yayınları, Bursa 1993.
- Karataş Yunus, *Osmanlı'da siyasi bir ceza aracı olarak sürgün: Niyâzî-i Mısri örneği*, Yüksek Lisans, İnönü Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Malatya, 2013, s.71-78.
- Kavruk, Hasan, *Niyâzî-i Mısri, Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Türkçe Şiirleri*, Malatya 2004.

- Koca, Ferhat, “İbn Teymiyye”, *DİA*, XX, 391-393, İst. 1999.
- M. Mustafa el-A'zamî, “Buhari”, *DİA*, VI, 369, İst., 1992.
- Muhammed Hamîdullah, “Serahsi”, *DİA*, XXXVI, 544-546, İst., 2009.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. Haccac, *el-Câmiu's-Sahih*, thk., M.F. Abdülbaki, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Lübnan, 1956.
- Niyâz-î Mısri, *İrfan Sofraları*, çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neş, İstanbul, ts.
- Tatçı, Mustafa, “Limni’de Sürgün Bir Veli: Niyâzî-i Mısri”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması* (26-28 Mayıs 2014) Bildiriler, 2014, cilt: I, s. 202.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa (ö.279/892), *Sünenü't-Tirmizî*, (I-V) thk. Ahmed Muhammed Şakîr - M. F. Abdalbâkî - İ. Adve Avad, Kahire 1357/1938.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, III. Cilt, I. Kısım, 5. baskı Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995.
- Uzunpostalcı, Mustafa, “Ebû Hanife”, *DİA*, X, 133, İst., 1994.